

REACTUALIZAREA FUNCȚIILOR FILOSOFIEI ÎN NOILE CONDIȚII ALE CIVILIZAȚIEI CONTEMPORANE

E. Lozovanu, dr.

Universitatea Tehnică a Moldovei

Tema „*Reconsiderarea filosofiei*” formulată în calitate de deviză la cel de al XXII-lea Congres Mondial de Filosofie de la Seul, presupune o analiză profundă a naturii specifice a cunoștinței filosofice, a funcțiilor ei în cultură și în viața socială. „*Funcția constructiv-pronosticală se impune ca moment cheie la etapa actuală*”[1].

Pentru început constatăm faptul, că nu în toate culturile și civilizațiile apare necesitatea filosofiei. Nu s-a impus cererea ei în multe societăți tradiționale, care de veacuri și milenii se reproduceau pe baza unora și acelorași principii de bază. De exemplu, în Egiptul antic n-a existat o filosofie. Au fost concepții mitice, însă oamenii s-au lipsit de filosofie. În cazul cel mai bun am putea vorbi de forme incipiente a filosofiei.

Însă, în dezvoltarea societății periodic apar schimbări, când se modifică modul de viață, relațiile dintre oameni, comunicarea între semeni, modurile de relație cu natura – *atunci filosofia devine, nu o cunoștință abstractă – teoretică, ci o chestie practică. Ea este necesară, pentru a căuta noi principii (fundamente) pentru activitatea umană.*

Sunt cunoscute caracteristicile filosofiei, care se ridică până la Hegel, conform căruia „*filosofia este sufletul viu al culturii, chintesența ei, epoca expusă în gânduri*” [2]. Într-o astfel de interpretare filosofia corelează cu cultura și se impune întrebarea legată de funcțiile filosofiei în cultură. „*Cultura poate fi interpretată ca un sistem complex organizat a progrmelor suprabiologice de activitate vitală a oamenilor (activitatea, comportamentul, comunicarea oamenilor)*”[3]. Aceste programe sunt reprezentate de o diversitate de cunoștințe: norme, obiceiuri, idealuri, modalități de comportamente, idei, credințe, scopuri, orientări valorice. În totalitatea lor și a dinamicii istorice de dezvoltare, ele formează *experiența socială acumulată*, care mereu se dezvoltă.

Programele suprabiologice de activitate, comportament și comunicare se fixează și se transmit în cultură în forme de *sisteme semiotice*, care au sens și valoare. În calitate de astfel de sisteme pot fi diverse componente ale activității omului (uneltele de muncă, produsele activității, scopurile obiectivate, însuși indivizii, care se reprezintă ca purtători ai normelor sociale, moduri

de comportament și activitate, limbajul obișnuit și diversele limbaje artificiale).

Așadar, paralel cu codul genetic, care întărește și transmite de la o generație la alta programe biologice, la om mai există un sistem de codificare, *codul social* care transmite de la om la om, de la o generație la alta programele suprabiologice, care reglementează viața socială.

Această matrice complexă de reglementare a activității omului este sistemic organizată, și sunt fundamente care satisfac integritatea ei. În calitate de astfel de temelii se impun *sensurile și valorile fundamentale ale vieții*. Ele sunt desemnate în diverse moduri: *concepte, categorii ale culturii, universalii ale culturii sau universalii conceptuale.* „*Universalii conceptuale includ valorile fundamentale, valorile vieții, care alcătuiesc conținutul logic al categoriilor: om, natură, spațiu, timp, personalitate, activitate, libertate, adevăr, frumusețe*”[4].

În legătura și corelația lor ele formează *tabloul integrat al lumii umane*, care se numește *concepția despre lume*. Universalii conceptuale nu determină numai înțelegerea lumii, întrepătrunderea ei rațională, dar și formează o anumită atitudine a omului față de această lume, aprecierea emotivă a diverselor aspecte, stări și situații ale vieții omului. *Sensurile universaliiilor în acest aspect se impun ca valori fundamentale ale culturii.*

Omul le asimilează în procesul *educației și socializării* prin diverse moduri de activitate și comportare, prin includerea sa nemijlocită în diverse activități, prin limbaj, prin cunoștințele transmise prin cultură, pe care omul le capătă. Deseori omul nu conștientizează conținutul acestor categorii, cu toate că le înțelege și le retrăiește emotiv. El are despre ele o cunoștință confuză. Dacă ar fi întrebat omul, care nu se ocupă de filosofie, la nivelul conștiinței obișnuite, ce reprezintă *justețea*, atunci, bazându-se pe exemple concrete, el ar enumera acțiuni juste și nejuste, însă nu ar putea să dea o definiție generalizatoare.

Universaliiile culturii nu sunt localizate într-o anumită sferă a culturii, ele pătrund întreaga cultură, se manifestă *în limbaj, în artă, religie, în gândirea politică și juridică, în cunoașterea științifică*. Ele sunt complexe în sensul și conținutul

lor structural. În conținutul și înțelegerea lor distingem câteva nivele: *general uman* (ca diverse forme de tradiții culturale); *nivel abstract*, care fixează bazele oricărei existențe umane; *nivelul valoric*, care exprimă specificul unei culturi sau alteia, care corespunde unei anumite epoci istorice; și în sfârșit, *nivelul care reprezintă orientările conceptuale*, care exprimă interpretările și înțelegerile unei personalități sau a grupurilor sociale a universaliilor culturii.

Universaliile conceptuale ale culturii funcționează în calitate de programe generale de activitate, comportare și comunicare a oamenilor. Ele sunt coduri genetice deosebite ale vieții sociale, în corespondere cu care se reproduce un tip sau altul de societate. Pentru a modifica radical societatea, trebuie să modificăm genii. Deaceia revoluția spirituală precedează revoluțiile politice.

Filosofia înfăptuește reflexia asupra universaliilor conceptuale fundamentale ale culturii. Ceea ce conștiinței obișnuite îi apare ca de la sine înțeles, filosofia problematizează și analizează.

Această analiză e necesară, nu pentru a păstra fundamentele sociale anterioare, dar pentru a le schimba și în acest mod a contribui la schimbările sociale. În viața socială periodic apar astfel de situații, când ele nu mai pot satisface cerințele istorice, prin păstrarea modului de viață vechi, când sensul format anterior a universaliilor culturii nu sunt în stare de a asigura legătura și interacțiunea noilor și tradiționalilor moduri de activitate, comportament și comunicare ale oamenilor. Experiența individuală a mai multor oameni nu se concordează cu sensul „depășit” al universaliilor. Aceste cotituri radicale ale vieții sunt un prim semn, că ceva nu este în regulă cu însuși bazele conceptuale, cu orientările fundamentale ale vieții. Ele se rup, creând situația, despre care în „Hamlet” Shakespeare spunea – „s-a rupt legătura timpurilor”, când oamenii nu știu, ce să păstreze din trecut, ce să transmită viitorului, ce să învețe copiii, pe baza căror modele de comportament și activitate să se orienteze. *Societatea intră pe banda crizei spirituale.* A trăi în situația când se destramă vechile universalii, iar cele noi încă nu s-au constituit, este foarte greu. În așa epoci, când vechile orientări conceptuale se devalorizează, oamenii încep ași pune întrebări: *ce este justețea, binele și răul, adevăr?* *Înaintarea unor astfel de întrebări este primul pas spre filosofie.* Pentru a găsi răspunsuri la ele, trebuie critic să reflectăm tradiționalele sensuri ale universaliilor conceptuale. După aceea vine cel de-al doilea pas – *să înlocuim vechile valori ale vieții cu altele noi.*

Pot fi evidențiate două etape reciproc legate între ele, de constituire în filosofie a noilor idei categoriale. Aceste etape caracterizează epoca de

constituire a filosofiei, însă mai apoi se repetă constant în dezvoltarea ei ulterioară.

La prima etapă filosofia tinde să dezvăluie în diverse sfere ale culturii înțelesuri generale ale universaliiilor conceptuale, valori de bază care programează activitatea oamenilor. Ea le expune în fața judecății raționale, dezvăluie tendințele posibililor schimbări, le analizează critic și propune noi sensuri. *În acest proces are loc transformarea primară a universaliilor culturii în categorii filosofice.* Pentru început ele pot fi reprezentate în formă de imagini-înțelesuri („Logos” la Heraclit; „Nus” la Anaxagoras; „Dao” în filosofia chineză). La această etapă filosofia are multe puncte de tangență cu cunoașterea artistică, literatura, arta. *Cea de-a doua etapă* în filosofie se începe atunci, când are loc în continuare raționalizarea categoriilor semiotice primare. Ele se transformă în suficient de stricte categorii. Aceste imagini se simplifică, se schematizează, devin obiecte ideale, abstracte, cu care gândirea începe să lucreze ca cu esențe deosebite. Filosoful cercetează însușirile lor așa precum, de exemplu, matematicianul cercetează numerele, figurile, funcțiile, diversele tipuri de spații geometrice, crează noi reprezentări despre numere, figuri și spații. *La această etapă filosofia se impune ca o știință strict teoretică.*

Cercetarea filosofică, legată de analiza problemelor teoretice și operarea cu categorii ca cu construcții teoretice deosebite, fac posibilă ieșirea peste hotarele universaliiilor unei culturi și generarea de noi conținuturi ale acestora. Categoriile filosofice și universaliiile culturii nu sunt identice, cu toate că de multe ori sunt desemnate cu aceiași termeni. *În primul rând*, cunoașterea filosofică raționalizează universaliiile culturii, le simplifică și le schematizează. *În al doilea rând*, nu toate însușirile fixate în definițiile categoriilor filosofice, sunt izomorfe cu însușirile universaliiilor ale culturii, în care filosofia și-a desfășurat ideile sale.

Cunoașterea filosofică poate genera conținuturi conceptuale și astfel să producă mutații în cultură, pregătind schimbări cardinale în viața socială. Filosofia înfăptuește această funcție nu numai în epocile de criză socială, ci sistematic pregătind idei, care pot fi de folos pentru viitor.

Chiar la etapa incipientă gândirea filosofică a demonstrat capacitatea ei de-a formula și a rezolva probleme teoretice, de-a genera modele categoriale nestandarte, care nu corespund cu stereotipurile și arhitipurile conștiinței, care domină în cultura timpului său, și chiar contrare lor. De exemplu, rezolvând problema *părților și întregului, unității și multiplului* filosofia antică urmează toate variantele logice posibile: *ființa se împarte în părți până la o anumită limită (atomismul lui Leucip, Democrit, Epicur), ființa se împarte până la infinit (Anaxagoras), ființa este unitară și nu se împarte*

(*Eleații*). Ultima rezolvare vine în contradicție cu orice reprezentare a unei gândiri sănătoase. Fundamentarea logică a acestei concepții dezvăluia nu numai noi, neobișnuite din punctul de vedere al conștiinței obișnuite aspecte ale categoriilor de *parte* și *întreg*, dar și noi aspecte a categoriilor „*mișcare*”, „*spațiu*”, „*timp*” (aporiile lui Zenon). Aici au fost formulate problemele, către care gândirea științifică s-a reîntors la diverse epoci. De exemplu, paradoxul „*săgeții zburătoare*” a reapărut peste trei mii de ani după Zenon, în epoca de *constituire a mecanicii*, apare ca problemă științifică: dacă corpul se mișcă sub influența puterii, atunci, înseamnă, că ea are viteză în fiecare punct din spațiu, în fiecare moment de timp. Însă mișcarea – distanța, împărțită la timp. Dar dacă distanța este concentrată într-un punct, atunci ea este egală cu zero. Dar zero, împărțit la orice mărime, ne dă zero. Înseamnă, că viteza corpului mișcat în orice punct este egal cu zero, adică corpul mișcat în orice punct se află în repaus. Rezolvarea problemei și fundamentarea noțiunii de *viteză instantanee* a fost găsită, când a fost formulată *concepția calculului infinitezimal și crearea calculului integral și diferențial*.

Un conținut constructiv și problematic se conține și în aporia lui Zenon, care poartă numele „*Dihotomia*”. Ea susținea că nu poate fi parcursă o distanță de la început până la sfârșit. Pentru aceasta trebuie de parcurs jumătatea ei, pe urmă jumătate din această jumătate, pe urmă jumătate din jumătatea rămasă și așa până la infinit. Când în sec. al XIX-lea matematica a formulat *geometria neeuclidiană* și când începe a cerceta *mulțimile infinite*, se realizează, că raționamentul lui Zenon pune o problemă complexă a mulțimilor infinite, una dintre ele fiind submulțimea celeilalte. Orice distanță este o porțiune compusă dintr-un număr infinit de puncte, jumătatea acestei distanțe este compus, la rândul său, dintr-un număr infinit de puncte. Cum să comparăm infinitățile? Are sens noțiunea „*mulțimea tuturor mulțimilor*”? Aceste probleme au fost analizate de renumiți matematicieni: Cantor, Frege, de filosofi-logicieni: Russell.

Ideile originale filosofice se includ în cultură ca genele derivate. Ocupându-se cu lucru profesional, filosoful conștientizând sau nu, deseori adresează noile semnificații categoriale descoperite viitorului. Atunci când apar perioade critice, aceste idei pot căpăta actualitate practică. Ele devin catalizatorul și generatorul noilor idei literare, religioase, politice, juridice care se includ în practica socială. Așa din înălțimile abstracției filosofice noile semnificații categoriale se includ în bazele culturii. Ele se îmbogățesc cu conținut emotiv, sunt retrăite de oameni și treptat se includ în fundamentul noii culturi, transformându-se în noi universalii conceptuale.

Uneori acest rol al ideilor filosofice în constituirea noilor realii socio-culturale se manifestă într-o formă evidentă. Exemplu elocvent este folosirea ideilor lui J. Locke de către întemeietorii constituției americane. Ideile despre drepturile omului, împărțirea puterilor în stat au fost formulate de J. Locke cu mult înaintea creării constituției în SUA. Însă, de cele mai deseori, ideile și problemele formulate de filosofi, se modifică în procesul translării culturale, deaceia dezvăluirea izvoarelor filosofice nu este atât de ușor. Aceasta necesită o analiză specială.

Continuitatea liniei de translare și îmbogățire a ideilor filosofice, poate fi înfăptuită prin analiza istorico-filosofică. În cele mai valoroase cercetări istorico-filosofice acest proces poate fi urmărit cu evidențierea schimbărilor în conținutul sociocultural și în dezvoltarea limbajului în filosofie. *Pe de o parte*, se constată noile semnificații categoriale și se explică tendințele de apariție a noilor valori, *pe de altă parte*, stricte cercetări teoretice sunt orientate spre constituirea noilor categorii, noilor sensuri categoriale și fundamentarea lor.

Cunoașterea filosofică este o formă specifică de autoconștiință a culturii, care influențează activ dezvoltarea ei. Generând nucleul teoretic al noii concepții despre lume, filosofia astfel include noi reprezentări despre un mod de viață dorit, pe care îl propune omenirii. Fundamentând aceste reprezentări în calitate de valori, filosofia funcționează în calitate de *ideologie*. Cu toate acestea, ea are orientarea de-a elabora așa semnificații categoriale, care pot fi îndreptățite prin argumentări, prin însuși dezvoltarea ei teoretică interioară.

La vremea sa Leibniz scria despre matematică, ca despre o știință a lumilor posibile. Analogic într-un anumit aspect se poate susține și despre *filosofie, că este știința despre lumile posibile ale activității umane*.

Sesizând tendințele de schimbare a universaliiilor culturii și formulând noi semnificații culturale, filosofia urmărește cum se modifică sensurile altor categorii. În așa fel, filosofia modelează schimbările posibile ale universaliiilor culturii ca unitate sistemică (anume așa funcționează în diferite tradiții culturale).

Astfel de cercetări se înfăptuiesc diferit în filosofia *clasică și neclasică*. *Clasica tindea să construiască sisteme filosofice absolute și definitive*. Ea le impunea ca cele mai bune forme de alcătuire a lumii. Dar de cele mai deseori nu se realizau în practica socială, în forma în care erau propuse de filosofi. În ele se includeau multe elemente utopice. Dar aceasta nu înseamnă, că sistemele clasice nu au influențat asupra schimbării bazei conceptuale ale culturii. Pur și simplu cultura selectiv alegea ceea

cea ce îi era necesar în anumite situații de dezvoltare socială.

Tipul de filosofie neclasică își modifică strategia cercetării. Cum accentua J. Habermas, „*filosofia clasică presupunea, că nu există nici un mediator între existența materială și rațiunea cunoscătoare. De aici au apărut concepții deosebite despre un anumit paralelism al existenței și conștiinței. În hotarele acestei paradigme au existat nelimitate dispute a idealiştilor și a materialiştilor*” [5] Abordarea neclasică descoperă, că între rațiune și existență se află un intermediar – *activitatea și limbajul*. Poate fi concretizată teza lui Habermas – modurile de activitate și limbajele culturii. Acest mediator leagă *fiiința și rațiunea*, incluzând în sine componentele ambelor elemente. Și atunci, *cea ce va dezvoltui rațiunea filosofică în existență, va fi determinat de specificul înrădăcinării ei în existență. Rațiunea nu este Absolută, ci este condiționată de factori socio-culturali*. Prin aceasta se explică faptul, că nu este posibil să fie elaborat un sistem filosofic absolut, deoarece fiecare sistem chiar și în componentele pronosticale este determinat de specificul culturii epocii sale, care îl limitează. Refuzând ideea construirii unor sisteme ultime și definitive, filosofia neclasică nu refuză o gândire sistematică, care face legătura între categorii, păstrând continuitatea lor. Ea continuă să urmărească cum schimbările conceptului *libertății* influențează și modifică semnificația noțiunilor de *personalitate, drept, justețe, activitate, natură*. Spre deosebire de filosofia clasică, filosofia contemporană susține posibilitatea apariției noilor semnificații ale universalărilor culturii, care încă nu au fost descoperite și analizate de filosofie. Așadar, abordarea neclasică în filosofie nu și-a epuizat potențialul său, continuând dezvoltarea sa socială și istorică. Abordarea neclasică într-un mod nou și deosebit înaintază *problema obiectului filosofiei*. Trebuie definită filosofia într-un mod specific, ca și clasică, și neclasică să-și găsească locul într-o definiție generală. După noi, filosofia poate fi definită ca *reflexie despre universalile conceptuale ale culturii, despre construirea noilor semnificații ale universalărilor*.

Astăzi omenirea se confruntă cu o astfel de epocă, în care are loc modificarea valorilor fundamentale a civilizației tehnogene. Suntem martori oculari ai unor procese de aprofundare a crizelor globale. Tot mai evidentă se impune problema elaborării unor noi strategii de reglementare a funcțiilor vitale ale umanității. Este vorba despre căutarea unor noi tipaje de dezvoltare a civilizației. Progresul accelerat al tehnologiilor impune un șir întreg de probleme conceptuale, care trebuie să fie conștientizate și analizate. Astăzi este important să depistăm, dacă se crează premise ale noilor valori în sistemul civilizației contemporane,

care se găsește într-un proces de schimbare, transformare.

Anume în *cercetarea analitică* constă rolul principal al filosofiei. Ea trebuie să urmărească, unde și cum în fundamentul culturii contemporane se cristalizează noi valori, deosebite de cele, care au asigurat dezvoltarea de peste patru sute de ani a civilizației tehnogene. E necesar ca astăzi să reevaluăm critic valorile fundamentale ale civilizației tehnogene, să dezvoltăm cum ar putea ele să se modifice și care sunt premisele de schimbare, transformare. Civilizația nouă, dacă își anunță apariția, trebuie să crească din cea contemporană. Dar aceasta înseamnă, că premisele codului genetic al noii culturi trebuie să se formeze în nucleul culturii tehnogene contemporane. Participarea noastră în procesul de căutare a noilor valori, este sarcina directă, funcția socială, misiunea esențială a filosofilor. În legătură cu aceasta filosoful român Ștefan Munteanu susține: „*Prezența „răului” în lume este reperul necesar pentru căutarea și descoperirea „binelui”. Și tocmai pentru înțelegerea acestui adevăr avem nevoie de filosofie. Filosofia nu ne promite binele absolut, dar nici nu putem înainta către bine fără judecata filosofică*” [6].

Bibliografie

1. **Stepin V.S.** *Teoreticheskoe znanie*. Moskva, Nauka, 2000.
2. **Hegel G.W.** *Fenomenologia spiritului*. București, Editura Academiei, 1978.
3. **Stepin V.S.** *Nauchnaya kartina mira v kul'ture tehnogennoj tzivilizatzii*. Moskva, Nauka, 2004.
4. **Marga A.** *Acțiune și rațiune în concepția lui Jurgen Habermas*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.
5. **Habermas J.** *Cunoaștere și comunicare*, București, Editura Politica, 1983.
6. **Vezi:** <http://www.evenimentul.ro/>

Recomandat spre publicare: 24.01.2011.